

Michalina Krzysiek*

Zarządzanie pamięcią o artyście na przykładzie działalności Fundacji imienia Zbigniewa Wodeckiego

Streszczenie

Celem jest zbadanie, w jaki sposób Fundacja im. Zbigniewa Wodeckiego zarządza pamięcią o artyście, zwłaszcza w kontekście organizacji Wodecki Twist Festiwal. Rozdział jest próbą uzupełnienia literatury przedmiotu w obszarze tematyki zarządzania pamięcią. Problem badawczy koncentruje się na problematyce uzyskania odpowiedzi na pytanie, co założyciele Fundacji rozumieją przez zarządzanie pamięcią, a także z jakich elementów składa się pamięć i czy można nią zarządzać. Zastosowane zostaną badania jakościowe, w tym następujące narzędzia i techniki badawcze: wywiad swobodny pogłębiony, analiza danych zastanych i autoetnografia.

Słowa kluczowe: pamięć, zarządzanie pamięcią, festiwal.

Abstract

The purpose of the chapter is to examine how the Foundation of Zbigniew Wodecki manages his history, especially during the Wodecki Twist Festival. An attempt is made to supplement the literature in the area of memory management. The research problem is what memory management means for the founders of the foundation and what elements the memory consists of and whether it can be managed. Qualitative research including the following research tools and techniques will be used: free in-depth interview, desk research and autoethnography.

Keywords: memory, memory management, festival.

---

* Studentka w Instytucie Kultury Uniwersytetu Jagiellońskiego, ul. prof. St. Łojasiewicza 4, 30-348 Kraków, Polska; <https://orcid.org/0000-0003-0085-0542>; e-mail: michalina.krzysiek@student.uj.edu.pl.

Wprowadzenie

W ubiegłym roku autorka była wolontariuszką na Wodecki Twist Festiwal, pomagała przy jego organizacji i mogła przekonać się, jak bardzo osoba Zbigniewa Wodeckiego i pamięć o nim jest znacząca dla twórców, czyli dla Fundacji imienia Zbigniewa Wodeckiego. Przywiązanie do artysty można zaobserwować wśród fanów, biorąc pod uwagę liczne inicjatywy przez nich podejmowane. Stąd też wybór tematu – zastanawia czy organizatorzy są świadomi, że ich praca to element zarządzania pamięcią.

Celem jest zbadanie, w jaki sposób zarządza się pamięcią w trakcie Wodecki Twist Festiwal, a także poprzez działalność Fundacji imienia Zbigniewa Wodeckiego. Rozdział jest próbą uzupełnienia literatury przedmiotu w obszarze tematyki zarządzania pamięcią, ponieważ do tej pory autorka nie spotkała się z pracą, która dotyczyłaby tej tematyki w kontekście festiwalu. Zarządzanie pamięcią, definiowane przez Alicję Kędzioreę jako „świadome kształtowanie oraz wzmocnienie świadomości o życiu i dokonaniach jednostki ważnej z punktu widzenia tożsamości określonej zbiorowości” (2016, s. 329) dotyczy głównie działalności rozmaitych stowarzyszeń czy fundacji oraz realizacji ich zadań polegających na prowadzeniu sympozjów, badań czy stron internetowych. Ciekawym pytaniem jest, czy festiwal może być miejscem pamięci i czy w trakcie jego trwania, jak i podczas przygotowań, pamięć to element zarządzania.

Problem badawczy obejmuje określenie, czym jest zarządzanie pamięcią dla badanych (twórców Fundacji i festiwalu) podczas Wodecki Twist Festiwal, z jakich elementów składa się pamięć oraz czy jest zarządzana. Przeprowadzane badania w postaci autoetnografii w ujęciu retrospektywnym, analizy dokumentów zastanych, a także wywiadu swobodnego pogłębionego z założycielką Fundacji imienia Zbigniewa Wodeckiego, Katarzyną Stubbs-Wodecką, będą odpowiadały na następujące szczegółowe pytania badawcze:

- 1) w jaki sposób zarządza się pamięcią w trakcie Wodecki Twist Festiwal;
- 2) czy Wodecki Twist Festiwal spełnia funkcję „strażnika pamięci”;
- 3) czy Wodecki Twist Festiwal może być miejscem pamięci?
- 4) co dla twórców festiwalu jest najważniejsze – zarządzanie, pamięć czy artysta?

Na założenia epistemologiczne składa się paradygmat interpretatywny według Gibsona Burrella i Garetha Morgana, który traktuje o korelacjach w wieloznacznych społeczeństwach. Można dzięki niemu ukazać rzeczywistość i rozumienie tematu z perspektywy twórców festiwalu, złożoność powiązań między zarządzaniem a pamięcią, jej uregulowaniem i organizowaniem przez Fundację im. Zbigniewa Wodeckiego.

Rozdział podzielono na trzy części, gdzie pierwszy podrozdział dotyczy części teoretycznej, wyjaśniającej i precyzującej pojęcia wykorzystywane w późniejszej części. Próbując zdefiniować zarządzanie pamięcią, zweryfikowano i doprecyzo-

wano dotychczasowe ujęcie pamięci i jej zarządzania, jak również pamięci o artyście i miejsc pamięci. Drugi podrozdział opisuje założenia epistemologiczne, wyjaśniono w nim problem badawczy, określając paradygmat przedstawiono metodologię jakościową, z jakiej korzystano przy prowadzeniu badań. Natomiast trzeci – rozpoczyna się od opisu sylwetki artysty, następnie zaprezentowano Fundację imienia Zbigniewa Wodeckiego – opisano zarys jej działalności oraz scharakteryzowano Wodecki Twist Festiwal jako przykład zarządzania pamięcią.

Powołano się na funkcje pamięci; zależności między przeszłością, teraźniejszością a przyszłością; opisano twórców i odbiorców pamięci, nośników i artefaktów pamięci oraz wymieniono aspekty związane z narracją, które mają znaczący wpływ na rozumienie pamięci samej w sobie, jak i jej zarządzania i organizowania. Bowiem, jak uważa Marian Golka (2009, s. 9):

Jedną z tajemnic funkcjonowania pamięci społecznej jest relacja pomiędzy pragnieniem jej trwania i przeżywania a treściami pamięci, sposobami jej utrwalania oraz – przede wszystkim – siłą jej trwania. Pamięć rzadko istnieje dzięki własnej autonomicznej bezwładności; zazwyczaj musi być podtrzymywana, utrwalana i, jeżeli zachodzi taka konieczność, przypominana.

Wobec powyższego rozdział stanowi próbę określenia ważności pamięci o artyście dla twórców, fanów, odbiorców, ponieważ bez ich bezpośredniego zainteresowania, ów festiwal mógłby nigdy nie powstać.

1. Zarządzanie pamięcią – ujęcie teoretyczne

1.1. Zarządzanie pamięcią – próba definicji

Sprecyzowanie tak rozległego i wielowątkowego terminu, jakim jest „zarządzanie pamięcią”, należy rozpocząć od ujęcia i wyszczególnienia definicji składających się na to pojęcie. Przytaczając definicję zarządzania, zarządzania kulturą, a wreszcie zarządzania pamięcią, autorka postara się wykazać, w jaki sposób jest ono rozumiane przez rozmaitych badaczy, jak również przez nią samą. Zarządzanie to dyscyplina w ramach dziedziny nauk społecznych zakładająca

zestaw działań (obejmujący planowanie i podejmowanie decyzji, organizowanie, przewodzenie, tj. kierowanie ludźmi i kontrolowanie) skierowanych na zasoby organizacji (ludzkie, finansowe, rzeczowe i informacyjne) i wykonywanych z zamiarem osiągnięcia celów organizacji w sposób sprawny i skuteczny (Griffin, 2001, s. 38).

Z niej wykształciło się zarządzanie kulturą, głęboko zakorzenione w kulturze – czerpiące z antropologii, animacji czy socjologii, połączone z podejściem

humanistycznym w zarządzaniu, definiowane przez Emila Orzechowskiego (2004, s. 56) jako

szukanie najlepszych narzędzi, środków i sposobów dla przeprowadzenia działań będących konsekwencją tych wyborów.

Wraz z rozwojem zarządzania w sferze kultury, pojawiały się nowe pojęcia i podejścia. Jednym z nich jest zarządzanie pamięcią, które jak uważa Alicja Kędziora

może dotyczyć wspominania, kulturowych aktów pamiętania, zapominania, uwieczniania, odwoływania się do przeszłości i projektowania przyszłości (Assmann, 2009; za: Kędziora, 2012a, s. 176–177).

W literaturze przedmiotu, można znaleźć wiele podejść i typologii samej pamięci, bowiem

nie jest jednolicie pojmowana i definiowana: jedni mówią o pamięci zbiorowej, inni o społecznej, kulturowej, bądź historycznej, jeszcze inni opowiadają się za mówieniem nie o „pamięci”, ale „pamiętaniu”, niektórzy zaś posługują się określeniem „świadomość historyczna” (Szacka, 2006, s. 18).

Zważywszy na wielowątkowość przeszłości – czegoś co już minęło, pamięć o niej podzielono na kilka rodzajów, wyróżniono również zarządzanie pamięcią o artyście, rozumianym jako

świadome kształtowanie oraz wzmocnienie świadomości o życiu i dokonaniach jednostki ważnej z punktu widzenia tożsamości określonej zbiorowości (Kędziora, 2016, s. 329).

Dotychczas tematyka zarządzania pamięcią w znacznej mierze dotyczyła II wojny światowej, budowania tożsamości oraz rozmaitych konfliktów. Bezpośrednio z zarządzaniem pamięcią związane są

instytucjonalne miejsca pamięci (...) muzea, archiwa, ale też książki, galerie, artykuły naukowe. Ale nie tylko, instytucjonalizacja obejmuje również obiekty naturalne, nad którymi opiekę obejmuje instytucja: miejsca bitew, domy biograficzne, szlaki kulturowe (Kędziora, 2012, s. 107).

Poza tym, jak zwraca uwagę Barbara Szacka (2006, s. 64),

formą przekazu pamięci są też różne działania upamiętniające – uroczyste obchody najróżniejszych rocznic, wmurowywanie tablic pamiątkowych, stawianie pomników.

Różnorodność i wielowątkowość zarządzania pamięcią powoduje stopniowy wzrost zainteresowania tą tematyką. Badania prowadzone przez naukowców

dotyczące wpływu minionych wydarzeń na teraźniejszość czy opisywanie rzeczywistości z uwzględnieniem przeszłości stają się istotnym i niezmiernie ważnym procesem.

1.2. Zarządzanie pamięcią w kontekście pamięci o artyście

Celem zarządzania pamięcią o artyście jest wpisanie go w szerszy kontekst kulturowy, a Alicja Kędziora uważa, że

(...) to wiele inicjatyw spontanicznych, głównie będących rezultatem działań organizacji pozarządowych, instytucji samorządowych czy grup niezrzeszonych (2016, s. 330); „(...) będące procesem obejmującym długofalowe działania mające na celu zapoznanie członków danej społeczności z życiem i twórczością wybitnej postaci oraz utwaleniem wiedzy o niej w powszechnej świadomości za pomocą całkowitego i efektywnego administrowania formami upamiętniania (...) (2013, s. 103).

W związku z tym fundacje pielęgnujące pamięć „czynią to dla zapewnienia realizacji założonych celów, zadań i funkcji” (Bolesta-Kukułka, 1996, s. 45), za pomocą działań polegających na prowadzeniu sympozjów, badań czy stron internetowych.

Jednak działalność organizacji nie musi ograniczać się jedynie do pracy naukowej, upowszechnianie twórczości, przekazywanie kolejnym pokoleniom dziedzictwa, jakie pozostawił po sobie artysta, może bowiem przybierać formy aktywizujące otoczenie. Tym samym to rodzaj działań realizowanych przez twórców dążących do upamiętnienia

(...) obejmujących planowanie zadań, podejmowanie decyzji służących najlepiej danemu zamysłowi, organizowanie i kierowanie zainicjowanymi w tym celu działaniami, a także kontrolowanie ich przebiegu (Kędziora, 2012, s. 109).

Twórcy fundacji i stowarzyszeń, wybierając formy upamiętniania i zaktywizowania społeczeństwa, przyczyniają się do edukowania swoich odbiorców, tym samym zarządzając pamięcią o artyście.

1.3. Miejsce pamięci w zarządzaniu pamięcią o artyście

Czerpiąc inspirację z Garetha Morgana, który w „Obrazach organizacji” zaprezentował rozmaite, często nieoczywiste i nowatorskie podejście do sposobu rozumienia i traktowania organizacji, festiwal jest rozumiany przez autorkę jako pewien rodzaj przestrzeni, która ma swoje struktury, miejsca, otoczenie, styl kierowania i sposoby zarządzania. Jak zauważa Kornelia Kończal (2009, s. 215)

(Chodzi zatem o miejsce – K.K.) jako metaforę, jako topos w dosłownym tego słowa znaczeniu. Miejsce nie jest przy tym postrzegane jako skończona całość; wręcz przeciw-

nie: stanowi ono element realnej, społecznej, politycznej, kulturowej lub wyobrażonej przestrzeni.

Przestrzeń, jaką tworzy Fundacja im. Zbigniewa Wodeckiego w trakcie trwania festiwalu, opiera się na

[...] pamięci zbiorowej jako zbioru wyobrażeń członków zbiorowości o jej przeszłości, o zaludniających ją postaciach i minionych wydarzeniach, jakie w niej zaszły, a także sposobów ich upamiętniania i przekazywania o nich wiedzy uważanej za obowiązkowe wyposażenie członka tej zbiorowości. Inaczej mówiąc jako wszystkich świadomych odniesień do przeszłości, które występują w bieżącym życiu zbiorowym (Szacka, 2006, s. 18).

Wszystkie omówione definicje odwołują się do kontekstualności rzeczywistości, na które składają się normy, artefakty i rozmaite formy, jakie w sposób zorganizowany są ustrukturyzowane w ramy festiwalu i zarządzane przez jego twórców. Marian Golka (2009, s. 32) twierdzi, że

Cała pamięć społeczna ma mieszany charakter instytucjonalno-kulturowy i nie sposób precyzyjnie oddzielić od siebie tych aspektów.

Natomiast Piotr Tadeusz Kwiatkowski (2008, s. 198) precyzuje

jednak oprócz zbiegu przypadków ważną rolę w podtrzymywaniu i funkcjonowaniu wiedzy o przeszłości odgrywa instytucjonalizacja rodzinnej pamięci.

Wobec powyższego niezmiernie istotnym jest fakt, że rodzina Zbigniewa Wodeckiego założyła fundację jego imienia oraz prowadzi działalność mającą na celu rozpowszechnienie twórczości artysty, promocję kultury, jak również wspieranie młodych artystów. Jak podkreśla Marian Golka, „pamięć społeczna tkwi w kulturze, zaś kultura jest przejawem pamięci społecznej lub – przynajmniej – może pełnić funkcje tej pamięci” (2009, s. 72).

Odwołując się do funkcji pamięci społecznej, jakie opisał Marian Golka (2009, s. 17), w tym m.in. przekazywania wiedzy dotyczącej przeszłości, jak również wzorów zachowań ważnych z punktu widzenia losów grupy, Wodecki Twist Festiwal odbywa się w Krakowie, w najpiękniejszych salach, m.in. w Teatrze im. Juliusza Słowackiego czy Filharmonii Krakowskiej im. Karola Szymanowskiego, gdzie widownia miała okazję usłyszeć i zobaczyć występy Zbigniewa Wodeckiego. Zróżnicowana oferta jest w stanie odpowiedzieć na potrzeby widzów, tym samym przybliżając im twórczość artysty.

Marian Golka twierdzi, że „Pamięć społeczna nie istnieje bez komunikowania, niezależnie od tego, jak różne są jego środki: mowa, pismo, budowla, fotografia czy film” (2009, s. 72). Obecnie w dobie komputeryzacji i informatyzacji możemy zaobserwować zjawisko wizualizacji kultury, określane przez

Andrzeja Szpocińskiego jako „(...) coraz bardziej dominującą rolą różnego rodzaju obrazów w komunikacji międzyludzkiej” (2009, s. 227). Podobnie jest podczas koncertów, kiedy to mamy możliwość usłyszeć głos Wodeckiego czy zobaczyć nagrania, co sprawia wrażenie jego obecności. Wszystko to związane jest z aspektami pamięci, które zdefiniował Marian Golka – po pierwsze jako zmysłowe uprzytomnianie sobie czegoś, po drugie jako konstruowanie świadomości w danym momencie i po trzecie jako przypominanie, na które składają się minione doświadczenia (2009, s. 22). Według Andrzeja Szpocińskiego „Wizualizacja wchodzi w już zagospodarowaną przestrzeń kulturową i transformuje ją, wprowadzając nowe sposoby odnoszenia się do przeszłości, obok ciągle żywych form dawnych” (2009, s. 232).

Zarządzając pamięcią o artyście, należy pamiętać o wielu aspektach: funkcjach, artefaktach i formach pamięci. Prowadzenie działalności powinno zawierać możliwość realizacji celów. W dobie mediatyzacji – reprezentacji mediów w doświadczaniu rzeczywistości

wzrastająca rola przedstawień ikonicznych, zapośredniczenie przekazu przeszłości w mass mediach oraz rozwój technik komunikacji, przyczyniają się do zwiększenia palety możliwości nośników pamięci (Korzeniewski, 2007, s. 6).

Odpowiednio wykorzystane funkcje zarządzania mogą przyczynić się do budowania świadomości dotyczącej zależności między przeszłością, teraźniejszością a przyszłością.

2. Założenia metodologiczne badań

2.1. Przedmiot i cel badań

Celem jest zbadanie, w jaki sposób zarządza się pamięcią w trakcie Wodecki Twist Festiwal, a także poprzez działalność Fundacji imienia Zbigniewa Wodeckiego. Rozdział stanowi próbę uzupełnienia literatury z zakresu zarządzania pamięcią, ponieważ tematyka ta nie była do tej pory podejmowana w odniesieniu do festiwalu. Zarządzanie pamięcią, zwłaszcza o artyście odnosi się do działalności organizacji pozarządowych, które poprzez realizację swoich celów statutowych, tworzą strony internetowe, przeprowadzają rozmaite sympozja i badania. Pytania jakie warto postawić to, czy festiwal może być miejscem pamięci i czy w trakcie jego trwania, jak i podczas przygotowań, pamięć to element zarządzania. Przedmiotem badania jest Wodecki Twist Festiwal oraz świadomość twórców przejawiająca się w ich stosunku do zarządzania pamięcią na festiwalu. Za pomocą wywiadu swobodnego pogłębionego, przeprowadzonego z Katarzyną Stubbs-Wodecką, jedną z założycielek Fundacji, autorka

dowiedziała się o motywacjach, które przyczyniły się do rozpoczęcia działalności Fundacji im. Zbigniewa Wodeckiego oraz Wodecki Twist Festiwal.

2.2. Problem badawczy oraz pytania badawcze

Problem badawczy obejmuje określenie, czym jest zarządzanie pamięcią dla badanych (przedstawiciel Fundacji – Katarzyna Stubbs-Wodecka) podczas Wodecki Twist Festiwal, a także poprzez działalność Fundacji imienia Zbigniewa Wodeckiego, z jakich elementów składa się pamięć oraz czy jest zarządzana. Przeprowadzone badania miały na celu sprawdzenie szczegółowych pytań badawczych, do których należą: w jaki sposób zarządza się pamięcią w trakcie Wodecki Twist Festiwal; czy Wodecki Twist Festiwal spełnia funkcję „strażnika pamięci”; czy Wodecki Twist Festiwal może być miejscem pamięci; co dla twórców festiwalu jest najważniejsze – zarządzanie, pamięć czy artysta? Rozdział stanowi próbę przeanalizowania treści, odpowiedzi na pytania i wykazania, w jaki sposób zgromadzone badania uzupełniają lukę w istniejącej teorii.

2.3. Paradygmat

Uznając znaczenie złożań epistemologicznych w badaniach jakościowych, zdecydowano się na wybór paradygmatu interpretatywnego według Gibsona Burrella i Garetha Morgana, który odnosząc się do struktur społecznych, w znacznym stopniu podkreśla wielowarstwowość znaczeń wynikających z różnic międzyludzkich. Wpisuje się on w wymiar subiektywno-objektywny, w którym podejście subiektywistyczne uwypukla osobiste doświadczenia w kreowaniu rzeczywistości. Zdaniem Bartosza Sławeckiego (2012, s. 78)

Perspektywa ta jest zorientowana na zrozumienie rzeczywistości w takiej postaci, w jakiej jawi się jej uczestnikom (aktorom społecznym). Poszukuje wyjaśnień odwołując się do świadomości, doświadczeń, przekonań i wyobrażeń ludzi, którzy stale konstruują i dekonstruują swoje działania.

Dzięki przyjęciu takiej perspektywy badawczej, powstaje możliwość ukazania rzeczywistości i rozumienia tematu z perspektywy twórców festiwalu, jak również złożoności powiązań między zarządzaniem a pamięcią, jej uregulowaniem i organizowaniem przez Fundację im. Zbigniewa Wodeckiego, w paradygmacie interpretatywnym można bowiem, a wręcz należy odwoływać się do relacji, emocji i kultury, jakie w swojej wielopłaszczyznowości tworzą organizacje.

2.4. Metody, techniki i narzędzia badawcze

Przyjmując paradygmat interpretacyjny, sięgnięto po metodologię jakościową, za pomocą której złożone zjawisko pamięci i jego zarządzania może zostać przedstawione w wyczerpujący sposób. Zasadniczym badaniem było przeprowadzenie wywiadu swobodnego pogłębionego z Katarzyną Stubbs-Wodecką, będącą Dyrektorem Wodecki Twist Festiwal, a także głównym Prezesem Fundacji imienia Zbigniewa Wodeckiego. Rozmowa odbyła się 25 marca 2020 roku i trwała pół godziny. W trakcie wywiadu uzyskano odpowiedzi na pytania dotyczące zarządzania pamięcią – w jaki sposób jest ono rozumiane przez rozmówczynię, poruszono kwestię miejsc pamięci, realizację celów, misji, a także wizji. Dzięki możliwości nagrania rozmowy, przeprowadzono transkrypcję, aby w dalszej części cytować przedstawiciela organizacji. Wywiad poddano kodowaniu i kategoryzacji, albowiem poruszana tematyka dotyczyła trzech kwestii: zarządzania, doboru miejsca i repertuaru, a także zarządzania pamięcią. Po zadaniu dziewięciu pytań otwartych, otrzymano odpowiedzi, z których wyszczególniono następujące kategorie: zarządzanie pamięcią o artyście, sylwetka, edukacja, miejsce, pamięć społeczna.

Przedstawiając możliwości studium przypadku, Robert K. Yin odwołuje się do historii, która jest preferowaną metodą, kiedy nie ma możliwości dostępu do badanego terenu lub kontroli (Yin, 2009, s. 11). Z tego względu jako drugą metodę badawczą przyjęto autoetnografię w ujęciu retrospektywnym, ponieważ tegoroczna edycja Wodecki Twist Festiwal, ze względu na pandemię, została przełożona na 2021 rok, odniesienia będą sięgały do obserwacji z II edycji z 2019 roku. Podobną metodą posłużył się Bogusław Nierenberg (2020) w swoim artykule „Z doświadczeń NSZZ Solidarność na Opolszczyźnie 1980–1981. Trzy studia przypadku w ujęciu medialnym”, gdzie wspominając swoje doświadczenie z lat 80. XX wieku w pracy w radiu, używa autoetnografii w ujęciu retrospektywnym jako jednej z metod badawczych, przedstawiając swój punkt widzenia na tamte wydarzenia. Jak pisze Michał Zawadzki (2015, s. 61)

Podstawową cechą tej metody jest osobista, pisana z poziomu pierwszej osoby narracja, za pomocą której badacz komunikuje osobiste przeżycia związane z interakcją z danym kontekstem społeczno-kulturowym.

Dokonując triangulacji technik i narzędzi badawczych, poza wyżej wymienionymi, dokonano również analizy dokumentów zastanych, w postaci postów zamieszczanych na fanpage na Facebooku Fundacji imienia Zbigniewa Wodeckiego, jak również na jej stronie internetowej.

3. Fundacja imienia Zbigniewa Wodeckiego – prezentacja wyników badań

W podrozdziale przedstawiono materiał empiryczny, jaki udało się zgromadzić. Za jego pomocą scharakteryzowano działalność Fundacji imienia Zbigniewa Wodeckiego i organizację Wodecki Twist Festiwal. Prezentację rozpocznie krótka charakterystyka sylwetki Zbigniewa Wodeckiego, następnie opis działalności, misji i wizji, będących elementami składowymi Fundacji oraz festiwalu stworzonego przez założycieli instytucji. Wykorzystując autoetnografię w ujęciu retrospektywnym oraz wywiad przeprowadzony z Katarzyną Stubbs-Wodecką (Prezes Fundacji imienia Zbigniewa Wodeckiego), wyszczególniono następujące kategorie: sylwetka, edukacja, miejsce, pamięć społeczna oraz zarządzanie pamięcią o artyście, za pomocą których przedstawiono zebrany materiał.

3.1. Sylwetka artysty

Na wskroś krakowski twórca, od samych początków związany z największymi scenami i nazwiskami polskiej piosenki – zaczynając od współpracy z Markiem Grechutą i Teatrem Anawa czy występując z Ewą Demarczyk, uplasował swoją mocną pozycję na rynku muzycznym. Multiinstrumentalista, który do perfekcji opanował grę na skrzypcach, trąbce i fortepianie. Poza twórczością i wykonywaniem muzyki popularnej, pisał oratoria i muzykę teatralną, a w ostatnich latach swojego życia wrócił ze zdwojoną siłą z grupą Mitch & Mitch, wydając w 2015 roku płytę sprzed 40 lat, czyli „1976: A Space Odyssey”. Zyskując sympatię młodego pokolenia, tzw. Alternatywy, pokazał, że nie powiedział jeszcze ostatniego słowa. Śpiewający muzyk, wchodził w rozmaite projekty kulturalne, często odbiegające od jego artystycznego emplotu. Jak określiła Katarzyna Stubbs-Wodecka:

My tu mówimy o ikonie muzyki polskiej, która reprezentowała cztery dekady polskiej muzyki.

3.2. Działalność, misja, wizja

Fundacja imienia Zbigniewa Wodeckiego została powołana w 2017 roku, a jej siedzibą jest Kraków. W skład zarządu Fundacji wchodzi Katarzyna Stubbs-Wodecka (Prezes), Joanna Wodecka, Paweł Wodecki i Krystyna Wodecka, jak mówi Prezes:

stworzyliśmy fundację rodzinną, w radzie fundacji są wszyscy spadkobiercy Zbigniewa Wodeckiego, czyli żona i trójka dzieci.

„Cele statutowe to działalność edukacyjna, wspieranie młodych talentów oraz twórcza i kreatywna opieka nad spuścizną kompozytorsko-wokalną artysty” (<http://www.wodecki.pl/fundacja.html>), poza tym można natomiast wyszczególnić:

- „Organizowanie i wspieranie przedsięwzięć z zakresu nauki, szkolnictwa wyższego, edukacji, oświaty i wychowania w obszarze szeroko rozumianej muzyki oraz twórczości artystycznej i audiowizualnej.
- Utworzenie i dysponowanie funduszem nagród oraz przyznawanie nagrody im. Zbigniewa Wodeckiego.
- Popularyzacja wiedzy o muzyce, sztuce i kulturze współczesnej” (<http://www.krs-online.com.pl/msig-5319-313422.html>).

Aby osiągnąć zamierzone cele, mówi Prezes:

wydajemy muzykę, płyty, archiwizujemy teksty, tworzymy antologie muzyczne, opracowujemy materiały telewizyjne i archiwalne, z których powstaną filmy prodokumentalne czy też różnego rodzaju wystawy multimedialne.

Fundacja od początku istnienia bardzo prętnie udziela się na Facebooku, gdzie na fanpage poświęconym swojej działalności udostępnia i promuje liczne inicjatywy i projekty, w jakich bierze udział. Wśród nich warto wymienić wydanie płyt: „Wodecki Sny podróżnika”, która zawiera 12 utworów nagranych przez Zbigniewa Wodeckiego w latach 70. z Orkiestrą Rozrywkową PRITV z Katowic oraz „Dobrze, że jesteś”, składającej się z kompozycji skrzypka, częściowych wokaliz, jakie uzupełniono o teksty Jacka Cygana, zaśpiewane przez przyjaciół muzyka. Z inicjatywy Fundacji na krakowskich plantach powstał skwer im. Zbigniewa Wodeckiego, imię artysty przyjęła również Niepubliczna Szkoła Podstawowa w Węgrowie, natomiast szkolny festiwal jego imienia w Szkole Podstawowej w Pioruncie ewoluował do międzyszkolnego festiwalu pod patronatem muzyka.

Wszystkie powyższe działania jasno pokazują, że Fundacja zajmuje się zarządzaniem: planuje swoją działalność, podejmując decyzje, poprzez organizowanie, aż do kierowania; korzystając ze swoich zasobów ludzkich, finansowych, rzeczowych i informacyjnych, dąży do osiągnięcia statutowych celów.

3.3. Wywiad i autoetnografia w ujęciu retrospektywnym podczas II edycji Wodecki Twist Festiwal jako źródło wiedzy

Podczas połączenia z Dyrektorem Wodecki Twist Festiwal poruszone zostały zasadnicze kwestie dla Fundacji, jak i jednego z jej narzędzi, czyli właśnie festiwalu. Z wywiadu wyszczególniono następujące kategorie: sylwetka, edukacja, miejsce, pamięć społeczna, zarządzanie pamięcią o artyście. Opowiadająca

o działalności Fundacji oraz realizacji celów Katarzyna Stubbs-Wodecka, na początku określiła, czym jest dla niej zarządzanie pamięcią:

Przede wszystkim chodzi o to, żeby dziedzictwo, które pozostaje po artyście i z reguły jest ogromne i do tego związane z wieloma obszarami, np. prawa autorskiego, prawa materialnego, wykonawczego, wizerunkowego, było pod opieką i w rękach osób, które mają po pierwsze kompetencje, a po drugie jakiegokolwiek prawo do zarządzania takimi wartościami.

Po wyjaśnieniu pojęć podstawowych, autorka przeszła do istoty samego zarządzania pamięcią o artyście, tym samym waloryzacji procesów zachodzących w podejmowaniu decyzji. Na pytanie dotyczące tego, co jest w nim najważniejsze – zarządzanie, pamięć czy artysta, otrzymała jasną odpowiedź rozmówczyni:

Oczywiście, że sam artysta, bo cała sensowność tworzenia działań, fundacji i narzędzi powstaje tylko i wyłącznie po to, żeby ten artysta wciąż funkcjonował w świecie swojej twórczości, jak i życiu codziennym. (...) Taka fundacja, której patronem głównym, clou i najważniejszą istotą jest sam artysta, pozwala na pokazanie całej historii wokół niego.

Odzwierciedleniem tych słów są liczne inicjatywy podejmowane przez samą Fundację, ale również oddolne – wynikające z potrzeb i uczuć poszczególnych osób, niezwiązanych z instytucją. Przykładem tego, mogą być murale przedstawiające postać muzyka, stworzone m.in. w Krakowie – czyli rodzinnym mieście skrzypka czy Chałupach – nadmorskiej miejscowości, o której artysta śpiewał. Tego typu przedsięwzięcia wskazują, że działalność Fundacji spełnia swoje cele, w tym jeden z ważniejszych, czyli ocalenie od zapomnienia. Bezpośrednio związane jest to z pamięcią społeczną, definiowaną już wcześniej, związaną z dziełami kultury, co dobrze oddają słowa interlokutorki:

Czyli nie tylko pamięć, ale też odnawianie, remasteringi, wynajdywanie różnych obszarów i etapów twórczości, tak żeby te nowe pokolenia również zarazić muzyką i postacią, która wniosła wiele do kultury polskiej, a jednym z podstawowych naszych celów jest, żeby w tej kulturze polskiej, jak najmocniej pozostała.

Poruszając kwestie edukacyjne, wynikające ze statutu Fundacji, łącząc je z sylwetką artysty oraz pamięcią społeczną, Dyrektor, opowiadając o działalności, stwierdziła, że:

To normalne zadania i zarządzanie, czyli nie tylko skupianie twórczości, ale też jej odnawianie, wydawanie, reedycje, produkowanie, to bardzo konkretna działalność plus działalność edukacyjna. Jak już mamy takiego patrona, to okazuje się, że jest on postacią na tyle ciekawą dla świata, że zgłaszają się do nas do Fundacji szkoły i przedszkola, którym nadawane jest imię Zbigniewa Wodeckiego, miejsca w Krakowie i różnych miastach również imienia tego artysty.

Istotność tworzenia instytucji pozwalającej na skupieniu się na jednej osobie, zaprezentowaniu postaci scharakteryzowała rozmówczyni w jednym zdaniu:

Taka Fundacja, której patronem głównym, clou i najważniejszą istotą jest sam artysta, pozwala na pokazanie całej historii wokół niego.

Zdecydowanie dużą część wywiadu zajęła rozmowa o miejscu, doborze instytucji, z jakimi Fundacja współpracuje, tworząc Wodecki Twist Festiwal, jak również o ich istotności dla kontekstu całego przedsięwzięcia. Na pytanie, czy festiwal może być miejscem pamięci Katarzyna Stubbs-Wodecka odpowiedziała:

Myszę, że w bardziej wirtualnym obszarze tak, dlatego, że gdyby szerzej na to spojrzeć, to Festiwal, który powstał w Krakowie, czyli rodzinnym mieście artysty, to jest namacalny rodzaj bytu, bo Zbigniew Wodecki tymi ulicami chodził, mieszkał i grał, natomiast w tym obszarze wirtualnym jest to miejsce pamięci, bo zjeżdża się do nas z całej Polski ogromnie dużo ludzi, którzy przyjeżdżają specjalnie po to, żeby tej muzyki posłuchać, czyli tą pamięć kultywować. (...) Nieco bardziej materialnym miejscem pamięci będzie sama Fundacja, gdzie w tej chwili pracujemy nad lokalizacją, która będzie dostępna dla każdego człowieka, każdy będzie mógł zobaczyć instrumenty, partytury, kasety, płyty, zdjęcia, a nawet filmy, więc to na pewno będzie dosłowne miejsce pamięci. Na Plantach w Krakowie powstanie skwer im. Zbigniewa Wodeckiego, gdzie będzie można przyjść, posiedzieć i poczuć się bardziej refleksyjnie.

Autorka odnosi wrażenie, że ta refleksyjność poniekąd określa Wodecki Twist Festiwal, jako miejsce, będące rodzajem bytu opisywanego przez Prezes:

(...) gdzie przypominamy sobie wszyscy, dlaczego, kim był, co grał, co śpiewał, dlaczego ludzie go kochają i przede wszystkim pokazuje, że to ma sens, że tworzenie fundacji i opieka nad twórczością ma sens i wtedy ta twórczość nigdy nie znika i nie jest chowana do szuflady.

Po określeniu czym jest zarządzanie pamięcią, w jaki sposób rozumiane jest miejsce, opowieści o licznych zadaniach i celach realizowanych poprzez działalność Fundacji imienia Zbigniewa Wodeckiego, założycielka wyjaśniła, czym jest dla niej zarządzanie pamięcią o artyście, uważa bowiem, że:

(...) to nie tylko kolekcjonowanie i archiwizowanie materiałów, to jest również pokazywanie ich światu, my takich narzędzi mamy więcej, ponieważ oprócz tego, że stworzyliśmy festiwal muzyczny, który to dziedzictwo pielęgnuje i upowszechnia, który pozwala na opiekę w ramach pamięci nad twórczością, to jeszcze mamy narzędzi dużo więcej.

Poza wymienionymi przez Katarzynę Stubbs-Wodecką projektami, w które angażuje się Fundacja, warto wymienić obejmowanie patronatem konkursów i koncertów, poświęconych twórczości Zbigniewa Wodeckiego, wykorzystywa-

nie fotografii artysty do tworzenia wystaw fotograficznych, chociażby wernisaż Marty Wojtał, który odbył się we wrześniu 2019 roku. Ponadto niebagatelną więź i przywiązanie przyjaciół okazali Włodzimierz Korcz i Monika Partyk, którzy stworzyli piosenkę „Żal niebieski” wykonywaną przez Alicję Majewską, gdzie śpiewa:

*A w nas cisza po tych skrzypcach, po tej trąbce
Po tym głosie jak złożony wrześniem las.*

Hołd złożony piosenką, czyli w najważniejszy sposób, w jaki artyści mogą podziękować artyście, stał się niezmiernie ważnym głosem, będącym wyrazem upamiętnienia i artefaktem pamięci, ponieważ one przejawiają się również w nośnikach pamięci, jakimi są teksty piosenek. Druga edycja Wodecki Twist Festiwal odbywała się w Krakowie od 7 do 9 czerwca 2019 roku. W ciągu kilku dni autorka miała okazję być wolontariuszem odpowiedzialnym za wiele zadań w kilku miejscach, dlatego mogła obserwować zarządzanie zarówno wolontariatem, jak i poszczególnymi inicjatywami tworzącymi całe wydarzenie. Jak na każdym tego typu przedsięwzięciu, pęd, bieg i nadmiar obowiązków nagle ustępowały w momencie, w którym rozbrzmiewała muzyka i zaczynał się koncert. Wówczas obecne było przekonanie, że każda osoba na widowni odczuwała potrzebę przeżycia właśnie takiego rodzaju obecności. Jak bowiem określił Alon Confino „Dana pamięć jest ujęta w ramach kultury, którą tworzą wspólne praktyki i reprezentacje”¹ (1997, s. 1399). Za pomocą nagrań przedstawiających sylwetkę i głos Zbigniewa Wodeckiego wyświetlanych w trakcie koncertu wytworzono wrażenie obecności artysty na festiwalu – uczucie, że wspominając i opowiadając o kimś nieobecnym, nadal trwa się w przekonaniu, że to człowiek i twórczość, którzy nigdy nie odejdą. Kolejną znamioną kwestią była tematyka rozważań, jakie wówczas autorka odbywała z ludźmi współtworzącymi lub uczestniczącymi w festiwalu. Podziwiano skrzypka, a w rozmowach nigdy nie jawił się jako ktoś, kto odszedł. Przejmujący rodzaj obecności i pamiętania zorganizowanego stał się przyczyną powstania niniejszej publikacji.

3.4. Wodecki Twist Festiwal jako przykład zarządzania pamięcią

Wymieniając wszelkie przedsięwzięcia, w jakie zaangażowana jest Fundacja im. Zbigniewa Wodeckiego, nie sposób nie zgodzić się ze zdaniem Dyrektora, która uważa

Festiwal jako jedno z narzędzi, dzięki któremu tę pamięć możemy kultywować.

¹ Tłumaczenie własne. Tekst oryginalny: *A given memory is subsumed within a culture that is constituted by common practices and representations* (Confino, 1997, s. 1399).

W ciągu kilku dni zmienia się w miejsce, gdzie każda z grup wiekowych ma okazję poznać twórczość artysty. Część koncertów jest niebiletowana, a wstęp wolny, co przekłada się na dużą dostępność dla widzów, tym samym możliwość dotarcia do szerszej publiczności, co komentuje Katarzyna Stubbs-Wodecka:

Chcemy dotrzeć do jak najszerzej grupy ludzi, co jest trochę filozofią mojego taty, bo on grał dla wszystkich – w filharmoniach, na wielkich scenach, ale też w małych ośrodkach kultury, jeździł na koncerty plenerowe nawet do niezwykle małych miejscowości, ponieważ uwielbiał grać i być z ludźmi. Dlatego postanowiliśmy, hołdując trochę tej filozofii, te koncerty mają sens, jak nie będą tak jednoznacznie biletowane i zamknięte w jednej przestrzeni, ale jak będziemy mieli szansę dotrzeć do mieszkańców Krakowa, właściwie do wszystkich, dlatego część koncertów jest niebiletowanych, to dzięki miastu, które również współrealizuje z nami ten projekt.

Pewien rodzaj zmiany pokolenia, tym samym kształtowania gustu muzycznego u młodzieży jest możliwością dla festiwalu. Prezentując muzykę popularną na najwyższym poziomie w wykonaniu młodych wokalistów, twórcy stwarzają możliwość dotarcia do grup, pozornie niedostępnych. Tytułowy twist, polegający na wymianie stylów muzycznych, pokoleń i miejsc, opisywany przez Prezes:

Twist dlatego, że jak się okazało, cztery dekady muzyki, czyli muzyka, którą grał tata to była muzyka klasyczna, jazz, muzyka estradowa, ale również muzyka teatralna i oratoryjna, już tutaj widać tę różnorodność.

Bogactwo spuścizny pozostawionej przez wokalistę daje możliwość do kreowania rzeczywistości. Tym samym najważniejszą funkcją pamięci, spełnianą przez organizację festiwalu jest przekazywanie wiedzy dotyczącej przeszłości, pamięć społeczna opiera się bowiem na komunikowaniu. Festiwal przybiera tym samym formę zinstytucjonalizowanego nośnika pamięci, w którym zbiorowość i jej świadomość odgrywają kluczową rolę. Z tego względu poza koncertami przedsięwzięcie oferuje panele i spotkania wzbogacające wiedzę.

Podsumowanie

Zebrany materiał badawczy umożliwił weryfikację problemu badawczego oraz odpowiedź na szczegółowe pytania badawcze. Zarządzanie pamięcią w trakcie Wodecki Twist Festiwal opiera się na wytworzeniu miejsca, przestrzeni, w której pamięć o artyście jest najważniejszym elementem tworzącym. Koncerty, warsztaty i spotkania mają na celu przypomnienie o artyście, prezentację jego twórczości, jak i samej sylwetki. Po własnych doświadczeniach i odczuciach wynikających z wolontariatu na drugiej edycji festiwalu, jak również po rozmowie z Katarzyną Stubbs-Wodecką autorka może jasno stwierdzić, że to

artysta i dziedzictwo, jakie po sobie pozostawił, jest najważniejsze dla twórców zarówno Fundacji, jak i Wodecki Twist Festiwal.

Założone cele zostały osiągnięte poprzez weryfikację problemu badawczego, na który składało się scharakteryzowanie elementów tworzących pamięć oraz istoty jej zarządzania podczas Wodecki Twist Festiwal. Grażyna Gajewska zakłada aktywizację przeszłości w teraźniejszości i organizację nowych sposobów na implementację jej w rzeczywistość (2003, s. 165). Nawiązanie kontaktu z przeszłością poprzez nośniki i artefakty prowadzi do aktów pamiętania. Powołując się na wyszczególnione przez Mariana Golkę funkcje pamięci społecznej zakładające przekazywanie wiedzy o minionych wydarzeniach czy wzorów zachowań (2009, s. 17), w połączeniu z funkcjami zarządzania, czyli planowaniem, organizowaniem, koordynowaniem i kontrolowaniem, tworzą zarządzanie pamięcią.

Zdaniem autorki, Fundacja imienia Zbigniewa Wodeckiego może uzupełniać już scharakteryzowane przez Alicję Kędzioreę zagadnienia instytucjonalnych miejsc pamięci, a za główną formę przekazu pamięci opisywaną przez Barbarę Szacką można traktować Wodecki Twist Festiwal. Jest przekonana, że przedstawione informacje i własne obserwacje dotyczące opisywanej Fundacji wzbogacają wiedzę z zakresu zarządzania pamięcią. Zmierzenie się z tym fragmentem otaczającego świata utwierdza autorkę w przekonaniu, że warto badać wszystko, co wiąże się z pamięcią, ponieważ jest ona twórcą teraźniejszości i przyszłości. Podczas wywiadu Katarzyna Stubbs-Wodecka podkreśliła, że:

Taka Fundacja, jak nasza musi być w bardzo ścisłym kontakcie z wieloma instytucjami kultury, instytucjami odpowiedzialnymi za prawa autorskie, prawa materialne i osobiste, z ZAiKS-em, z SAP-em, z firmami fonograficznymi, w których ta twórczość jest, dlatego, że producentami nie są artyści, tylko firmy fonograficzne lub producenci i to oni są po części właścicielami praw do całej twórczości.

Z tego wynika wielotorowość zadań, z jakimi mierzy się instytucja zajmująca się kultywowaniem pamięci. Poza edukacją, przedstawianiem sylwetki artysty czy wydawaniem płyt i książek, Fundacja imienia Zbigniewa Wodeckiego, chcąc zarządzać pamięcią, zmagą się z wieloma ograniczeniami wynikającymi ze skomplikowanej sytuacji prawnej kompozycji, piosenek czy teledysków, zrealizowanych na przestrzeni lat przez muzyka.

Zważywszy na sytuację epidemiologiczną i pandemię ograniczono zakres procesu badawczego, ponieważ zabrakło możliwości zrealizowania wywiadu z większą liczbą twórców i organizatorów Wodecki Twist Festiwal. Dlatego też przeprowadzono wywiad telefoniczny z jedną z przedstawicieli – Katarzyną Stubbs-Wodecką oraz użyto autoetnografii w ujęciu retrospektywnym, nadal bowiem w pamięci autorki wspomnienia z koncertów mających miejsce na drugiej edycji Wodecki Twist Festiwal są bardzo żywe.

Mimo dużej liczby prac, artykułów i publikacji naukowych dotyczących pamięci, temat wciąż pozostaje niewyczerpany i skłania do dalszych poszukiwań. Zaproponowany przez autorkę kierunek badań, dotyczący zarządzania pamięcią na festiwalu muzycznym, to kolejny krok dla rozważań o pamięci i przeszłości tworzących teraźniejszość. Ze względu na mnogość festiwali i fundacji działających w celu kultywowania pamięci o wybitnej osobie, zaprojektowane badania mogą poszerzyć istniejącą już teorię i zmotywować innych do przeprowadzenia analiz innych instytucji.

Bibliografia

- Bolesta-Kukułka, B. (1996). Świat organizacji. W: A.K. Koźmiński, W. Piotrowski (red.), *Zarządzanie. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Confino, A. (1997). Collective Memory and Cultural History: Problems of Method. *The American Historical Review*, 102(5), 1386–1403. Pozyskano z: https://www.academia.edu/5800544/Collective_Memory_and_Cultural_History_Problems_of_Method (05.05.2020).
- Gajewska, G. (2003). Dotknąć przeszłości: kilka uwag na temat różnych form doświadczenia historycznego. *Sztuka i Filozofia*, 2223, 163–177.
- Golka, M. (2009). *Pamięć społeczna i jej implanty*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Griffin, R.W. (2001). *Podstawy zarządzania organizacjami*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
<http://www.wodecki.pl/fundacja.html>.
- Kędziora, A. (2012). Miejsca pamięci w zarządzaniu pamięcią o artyście. *Zarządzanie w Kulturze*, 13(2), 101–111.
- Kędziora, A. (2012a). Zarządzanie pamięcią o artyście. Refleksje nad zagadnieniem. *Culture Management. Kulturmanagement. Zarządzanie Kulturą*, 5, 171–182.
- Kędziora, A. (2013). Zarządzanie pamięcią o artyście na przykładzie szlaku kulturowego. *Problemy Zarządzania*, 11(4/44), 101–112.
- Kędziora, A. (2016). Zarządzanie pamięcią o Cyprianie Kamiliu Norwidzie (1821–1883) w kontekście 200. rocznicy urodzin artysty. *Zarządzanie w Kulturze*, 17(4), 327–342.
- Kończal, K. (2009). Bliskie spotkania z historią drugiego stopnia. W: A. Szpociński (red.), *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Korzeniewski, B. (2007). Medializacja i mediatyzacja pamięci. Nośniki pamięci i ich rola w kształtowaniu pamięci przeszłości. *Kultura Współczesna*, 3(53), 5–23.
- KRS. (2017). Krajowy Rejestr Sądowy. Monitor Sądowy I Gospodarczy nr 182/2017 (5319) – Pozycja 313422. Pozyskano z: <http://www.krs-online.com.pl/msig-5319-313422.html>.
- Kwiatkowski, P.T. (2008). *Pamięć zbiorowa społeczeństwa polskiego w okresie transformacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Nierenberg, B. (2020). Z doświadczeń NSZZ Solidarność na Opolszczyźnie 1980–1981. Trzy studia przypadku w ujęciu medialnym. *Zarządzanie Mediami*, 8(2), 57–74.

- Orzechowski, E. (2004). Europejskie modele polityki kulturalnej i polska niemożność. W: E. Orzechowski (red.), *Arte et ratione. Dziesięć lat Szkoły Zarządzania Kulturą Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków: Katedra Zarządzania Kulturą Instytutu Spraw Publicznych.
- Sławecki, B. (2012). Znaczenie paradygmatów badaniach jakościowych. W: D. Jemielniak (red.), *Badania jakościowe Podejścia i teorie* (t. 1). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szacka, B. (2006). *Czas przeszły, pamięć, mit*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Szpociński, A. (2009). Wizualizacja pamięci społecznej. W: A. Szpociński (red.), *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Yin, R.K. (2009). *Case study research: Design and methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Zawadzki, M. (2015). Autoetnografia. W: M. Kostera (red.), *Metody badawcze w zarządzaniu humanistycznym*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Sedno.